

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

Noemí MONCUNILL MARTÍ

L'ESTUDI DE LA LLENGUA IBÈRICA: APUNTS BIBLIOGRÀFICS

L'ibèric és la llengua preromana de la Península Ibèrica que trobem testimoniada, des del segle V aC i fins a l'I dC, al llarg de la vessant Mediterrània d'aquest territori, en una franja d'una amplada irregular que s'estén des del Lenguadoc fins a l'Andalusia Oriental i que s'eixampla considerablement a la Vall de l'Ebre. Així doncs, l'ibèric és la llengua que, en l'Antiguitat, va ser posada per escrit en els territoris actuals del Lenguadoc, la Catalunya Nord, el Principat, el País Valencià, i una part d'Andalusia i Aragó.

Això no obstant, és encara avui dia un tema controvertit la naturalesa que aquesta llengua devia tenir en cadascun dels punts de la geografia esmentada. Mentre alguns autors¹ creuen que l'ibèric fou la llengua vernacle de tots aquests indrets, una altra part de la investigació² opina, en canvi, que l'ibèric va ser en algunes regions on es documenta una llengua vehicular, una mera 'llingua franca' el paper de la qual hauria estat facilitar els intercanvis comercials entre els diferents pobles de la Península. Aquestes dues propostes interpretatives arriben a solucions absolutament discordants a propòsit de quin devia ser el panorama lingüístic i cultural d'aquest territori epigràfic en qüestió. Mentre que la segona sosté que l'ibèric no hauria estat la llengua pròpia dels actuals Lenguadoc i Catalunya, la primera no sols justifica que aquests territoris han de ser plenament ibèrics, sinó que proposa que l'epigrafia ibèrica neixi precisament aquí, en algun punt de l'Empordà pròxim a Ullastret.

Queda clar, doncs, que l'estudi de la llengua ibèrica i la bona comprensió de la seva cultura epigràfica són determinants per a conèixer i saber interpretar amb encert la protohistòria del nostre país; però, malgrat això, hem d'advertir que l'ibèric segueix encara formant part d'aquest grup de llengües antigues per a les quals no ha estat possible d'arribar a un desxiframent global i definitiu. L'ibèric és, doncs, malauradament, una llengua pràcticament del tot intraduble. Tres dels entrebancs més infranquejables que fan difícil concebre'n un desxiframent a curt termini són: d'una banda, la impossibilitat d'a-

1. V., en primera instància, J. de HOZ, *La lengua y la escritura ibéricas, y las lenguas de los iberos*, dins «Actas del V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica» (1993), 635-666.

2. V. Javier VELAZA, *Lengua vs. Cultura material: el (viejo) problema de la lengua indígena en Cataluña*, dins de «Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell 25-27 de novembre de 2004)» (2006), 273-281.

tribuir-li amb total seguretat una família lingüística, de l'altra, la inexistència de textos bilingües, i, finalment, la fragmentarietat i relativa escassetat de documents del ,corpus' epigràfic de què disposem per a abordar l'estudi d'aquesta llengua.

1. *Els primers intents d'apropament a l'escriptura ibèrica: la tasca dels numismàtics*

Els primers estudiosos que prenen consciència de l'existència d'epígrafs preromans a la Península Ibèrica són els numismàtics, els quals detecten, en un determinat moment, que algunes de les llegendes monetals de la Hispània Antiga no podien ser interpretades ni com a fenícies, ni com a llatines, ni com a gregues i que, per tant, havien de pertànyer a la cultura autòctona d'aquest territori. Així, doncs, aquest grup de monedes amb un epígraf aleshores encara incatalogable els porta a considerar la possibilitat que els antics pobladors de la Península haguessin també deixat, en algun moment de la seva història, testimoni escrit de la pròpia llengua, en un sistema d'escriptura també propi. És, doncs, d'aquesta manera que, a partir del segle XVI i de la mà d'Antoni Agostí, comencen a aparèixer en els textos numismàtics diverses temptatives d'interpretació i transliteració del que alguns d'ells anomenen «les antigues lletres dels espanyols».

Els numismàtics, per tant, concentren esforços a treure l'entrellat d'aquest sistema d'escriptura i ho fan, bàsicament, cercant en les llegendes monetals preromanes els mateixos topònims que reporten, d'una banda, els autors clàssics, i, de l'altra, els rètols monetals en llatí i grec. Mitjançant aquest mètode arriben a interpretar correctament alguns dels signes ibèrics, sobretot aquells que mostren una major semblança formal amb els grecs i llatins. Això, tanmateix, no significa que arribin a trobar un sistema d'equivalències coherent i ben tractat que permetés llegir correctament els textos ibèrics. De fet, un dels factors que contribuï a desxifrar el signari de forma definitiva molt tardanament fou que es tractava d'un sistema d'escriptura mixt, a mig camí del sil·labari i l'alfabet, amb pocs paral·lels en altres escriptures antigues de la Mediterrània.

Aquests són, doncs, els primers tempteigs d'interpretació d'una escriptura fins aleshores desconeguda, encara que, insistim, cal tenir present que no es pot considerar, en cap cas, que els numismàtics aconseguissin desxifrar l'escriptura ibèrica. Tot i que cal reconèixer el mèrit que suposa el fet de trobar el valor encertat d'algun signe, cap d'aquests estudiosos no aconseguí donar una interpretació globalment coherent del sistema i, per tant, no s'aconsegueix d'establir-ne amb seguretat les equivalències. Aquests són alguns dels tractats sobre numismàtica als quals ens referim:

A. AGUSTÍN, *Dialogos de medallas, inscripciones y otras antiguedades*, Tarragona. 1587.

J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, Barcelona, 3 vol., 1908-1911.

- P. A. BOULARD, *Essai sur la Numismatique Iberienne précédé de Recherches sur l'alphabet et la langue des ibères*, París 1859.
- A. DELGADO, *Catalogue des monnaies et des Médailles antiques, du moyen age et des temps modernes, en or, en argent et en bronze, composant le Gabinet numismatique de feu Mr. Gustave Daniel Lorichs*, Madrid, 1857.
- E. FLÓREZ, *Medallas de las colonias, municipios y pueblos antiguos de España. Colección de las que se hallan en diversos autores y de otras nunca publicadas, con explicación y dibujo de cada una*, Madrid, 3 vol., 1757-1773.
- A. HEISS, *Description général del monnaies antiques de l'Espagne*, París 1870.
- V. I. LASTANOSA, *Museo de las medallas desconocidas españolas*, Osca, 1645.
- G. I. LORICHS, *Recherches Numismatiques concertant principalement les médailles Celtibériennes*, París 1852.
- A. MORALES, *Las antigüedades de las ciudades de España que van nombradas en la Coronica con las averiguaciones de sus sitios y nombres antiguos*, Alcalà 1577.
- L. J. VELÁZQUEZ, *Ensayo sobre los alphabets de las letras desconocidas, que se encuentran en las más antiguas medallas y monumentos de España*, Madrid 1752.
- J. ZOBEL DE ZANGRÓNIZ, *Estudio histórico de la moneda antigua española, desde su origen hasta el Imperio romano*, Madrid 1870-1880.

2. Els primers estudis específics sobre la llengua ibèrica i el naixement del bascoiberisme

Ja durant el segle XIX i principis del XX són editats els primers treballs dedicats íntegrament i específicament a l'estudi de la llengua ibèrica, no sols pel que fa al seu sistema d'escriptura, sinó en un sentit molt més ampli i global. Una de les obres que marca més decisivament aquesta època és la de Wilhelm von HUMBOLDT, el qual és gairebé unànimament considerat el pare del bascoiberisme. En *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der Vaskischen Sprache*, obra traduïda al castellà amb el títol de *Los primitivos habitantes de España: investigaciones con el auxilio de la lengua vasca*, Humboldt, a partir de l'estudi de l'antiga toponímia hispànica, arriba a aquesta conclusió: «creo haber puesto fuera de duda que los antiguos iberos eran vascos, que hablaban la lengua actual o una análoga, y que estaban esparcidos en todas las provincias de España. [...] La lengua vasca era, pues, la de los habitantes primitivos de España».

Amb afirmacions d'aquest estil, doncs, queden assentades les primeres bases del bascoiberisme, una teoria que parteix de la premissa bàsica que l'ibèric és una llengua directament relacionada amb el basc actual, o, encara més, que l'ibèric i el basc són una mateixa llengua, encara que en estadis cronològics molt diversos. D'aquesta manera, l'escola bascoiberista considera que és possible arribar al desxiframent de la llengua ibèrica mitjançant la seva comparació directa amb la basca. Aquestes són les obres d'alguns dels primers il·lustres bascoiberistes:

- W. von HUMBOLDT, *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der Vaskischen Sprache*, Berlín 1821.
- E. HÜBNER, *Monumenta Linguae Ibericae*, Berlín 1893.
- H. SCHUCHARDT, *Die iberische Deklination*, dins «Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse», Viena 1907.

El corrent bascoiberista, tanmateix, pateix un punt d'inflexió a finals dels anys 20 del segle passat, quan Gómez Moreno desxifra d'una manera definitiva el signari ibèric. En aquest moment, hom s'adona que moltes de les lectures en què es basaven les equivalències bascoiberistes eren errònies o, si més no, poc precises. Però no sols això. De fet, la manera de procedir dels treballs vinculats a aquesta escola deixava de banda algunes de les regles dels neogramàtics, que s'anaven incorporant cada cop amb més força en els estudis de gramàtica comparada. Així, principis com el de la regularitat i inevitabilitat del canvi fonètic, que havia de servir per explicar la transmutació d'una llengua en una altra o, si es vol, l'evolució diacrònica d'una mateixa llengua, no podien ser aplicats a les anàlisis dels antics bascoiberistes. Dit d'altra manera, no era possible explicar de quina manera l'ibèric s'havia convertit en basc a partir de lleis fonètiques regulars i immutables. I, de fet, aquest és encara el motiu fonamental pel qual avui dia no es pot considerar científicament provat que el basc i l'ibèric siguin llengües emparentades.

Actualment, gran part de la investigació opta per una postura moderada o fins i tot escèptica davant d'aquest tema, una postura prudent que implica la no negació d'una possible vinculació remota entre el basc i l'ibèric, però també el rebuig total d'una traducció de l'ibèric feta a partir de meres similituds, que podrien ser casuals, entre paraules de les dues llengües. Per a la consideració d'alguns investigadors moderns sobre aquesta qüestió i altres de relacionades, és possible consultar els següents treballs:

- X. BALLESTER, *La adfinitas de las lenguas aquitana e ibérica*, dins «Palaeohispanica», 1 (2001), 21-33.
- J. CARO BAROJA, *Sobre la lengua vasca y el vascoiberismo*, San Sebastián 1982.
- J. FERRER – F. GIRAL, *A propósito de un semis de ildifda con leyenda erder. Marcas de valor léxicas sobre monedas ibéricas*, dins «Palaeohispanica», 7 (2007), 83-99.
- R. GÓMEZ – K. SAINZ, *On the Origin of the Finite Forms of the Basque Verb*, en *Towards a History of the Basque Language*, Amsterdam 1995.
- J. GORROCHATAGUI – J. LAKARRA, *Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco*, dins «Religión y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica» (2001), 407-438.
- J. GORROCHATAGUI – J. LAKARRA, *Nuevas aportaciones a la reconstrucción del Protovasco*, dins «La Hispania Prerromana. Actas del VI Coloquio sobre

- lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica» (1996), 101-145.
- J. GORROCHATAGUI, *La onomástica aquitana y su relación con la ibérica*, «Lengua y cultura en la Hispania prerromana. Actas del V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica» (1993), 609-633.
- J. GORROCHATAGUI, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbao, 1984.
- J. GORROCHATAGUI, *Los Pirineos entre Galia e Hispania: Las lenguas*, dins «Veleia», 12 (1995), 181-234.
- J. de HOZ, *Hacia una tipología del ibérico*, dins F. VILLAR – P. FERNÁNDEZ (eds.), «Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2001), 335-362.
- J. LAKARRA, *Adar, abuntz, handi: sobre la identificación de sustratos y morfología de la protolengua*, dins M. J. GARCÍA SOLER, *Timbs Xarin. Homenaje al profesor Pedro A. Gainzarain*, Vitòria 2002, 417-429.
- L. MICHELENA, *La langue ibère*, dins «Actas del II Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica», Salamanca 1979, 23-39.
- L. MICHELENA, *Sobre la posición lingüística del ibérico*, dins «Homenaje P. Beltrán» (1947), 147-53 (= 1985, *Lengua e historia* 334-40).
- E. ORDUÑA, *Sobre algunos posibles numerales en textos ibéricos*, dins «Palaeohispanica, 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 491-506.
- E. ORDUÑA, *Segmentación de textos ibéricos y distribución de los segmentos*, tesi doctoral (inèdita).
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *La hipótesis del vascoiberismo desde el punto de vista de la epigrafía ibérica*, dins «Cypsela», 14 (2002), 251-275.
- R. L. TRASK, *The History of Basque*, Londres – Nova York, 1998.
- J. UNTERMANN, *Geschichte der Forschung*, dins *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band III.1*, Wiesbaden 1990, 107-109.
- J. VELAZA, *Epigrafía y lengua ibéricas*, Madrid 1996.

3. El desxiframent de l'escriptura ibèrica i estudis recents sobre paleografia

L'ibèric és una llengua que fou posada per escrit mitjançant diversos sistemes d'escriptura: d'una banda, cal fer esment de tres inscripcions suposadament en llengua ibèrica i en alfabet llatí i, de l'altra, d'un segon grup, més nodrit, de textos ibèrics escrits en una variant de l'alfabet grec jònic. El grup més nombrós d'epígrafs, tanmateix, es troba escrit en el que anomenem «signari ibèric», una escriptura en el seu origen remot derivada de la fenícia, potser també amb influències de la grega, que fou emprada a la Península Ibèrica per escriure, en primer lloc, la llengua ibèrica i, en segona instància, la celtibèrica. Aquest signari, al seu torn, consta de dues variants: la septentrional, anomenada també per una simplificació, escriptura ibèrica, en ser la que

trobem en la gran majoria d'aquests documents epigràfics, i la meridional, amb molta menys representació i que, encara avui dia, presenta alguns problemes greus de lectura.

El desxiframent total de l'escriptura ibèrica no es produeix fins a la primera meitat del segle XX, quan Gómez Moreno descobreix que aquest signari és, en realitat, un semisil·labari, on les oclusives són notades sempre en combinació amb una vocal, és a dir formant síl·labes, mentre que les vocals i les consonants líquides, sibilants i nasals ho són mitjançant signes alfabètics. És, per tant, a partir de Gómez Moreno que els textos ibèrics poden ser finalment llegits i lingüísticament analitzats, amb la qual cosa no és exagerat afirmar que amb ell neix una etapa completament nova pel que fa a l'estudi de l'epigrafia ibèrica.

Si bé el mètode de transcripció del signari ibèric seguit per Gómez Moreno és essencialment encara el mateix que fem servir avui dia, cal dir que, durant els últims anys s'han produït alguns avenços que han permès afinar més en la lectura dels textos ibèrics. Així, per exemple, la confirmació que, en els actuals territoris de la Catalunya costanera i el Lenguadoc, el semisil·labari ibèric era usat d'una forma més complexa que en la resta, cosa que permetria fer la distinció entre la sèrie de les oclusives sordes i sonores. Aquest detall, que podria semblar banal d'entrada, permet avançar no sols en el coneixement del sistema fonològic de l'ibèric, sinó també en l'estudi de la seva morfologia, sintaxi i, encara, en els sentit de transmissió de l'escriptura ibèrica per la Península.

En els treballs que s'indiquen a continuació és possible trobar informació sobre els diferents mètodes emprats per escriure l'ibèric, sobre el sentit de transmissió de l'escriptura pel territori ibèric i sobre els més recents avenços en la transcripció dels textos ibèrics:

- I. X. ADIEGO, *Algunas reflexiones sobre el alfabeto de Espanca y las primitivas escrituras hispanas*, dins I. X. ADIEGO – J. SILES – J. VELAZA, *Studia Palaeohispanica et Indogermanica J. Untermann ab amicis Hispanicis oblata*, Barcelona 1993, 11-22.
- J. A. CORREA, *Representación gráfica de la oposición de sonoridad en las oclusivas ibéricas (semisilabario levantino)*, «*AIQN*», 14 (1992), 253-293.
- J. A. CORREA, *La transcripción de las vibrantes de la escritura paleohispánica*, dins «*Archivo de Prehistoria Levantina*», 21 (1994), 337-341.
- J. A. CORREA, *Las nasales en ibérico*, F. VILLAR – F. BELTRÁN (eds.), dins «*Pueblos, lengua y escrituras en la Hispania prerromana. Actas del VII Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península ibérica*», Salamanca 1997, 375-396.
- J. A. CORREA, *Las silbantes en ibérico*, F. VILLAR – P. FERNÁNDEZ (eds.), dins «*Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas*», Salamanca 2001, 305-318.

- J. FERRER, *Novetats sobre el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives sor-des i sonores*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 957-982.
- D. FLETCHER, *Comentarios sobre los grafemas silábicos ibéricos*, dins «Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas», 3 (2000), 13-25.
- M. GÓMEZ MORENO, *Sobre los iberos: el bronce de Ascoli*, dins «Homenaje a D. Ramón Menéndez Pidal», Madrid 1925.
- J. de HOZ, *El nuevo plomo ibérico de Castell y el problema de las oposiciones de sonoridad en ibérico*, J. L. MELENA (ed.), dins «Symbolae L. Mitxelena septuagenario oblatae», Vitòria 1985, 443-454.
- J. de HOZ, *La escritura grecoibérica*, A. J. GORROCHATAGUI, J. MELENA i J. SANTOS (eds.), dins «Studia Palaeohispanica. Actas del IV Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica (Veleia 2-3)», Vitòria 1987, 285-298.
- J. de HOZ, *De la escritura meridional a la escritura ibérica levantina*, dins «Sprachen und Schriften des Antiken Mittelmeerraums» (1993), 175-190.
- J. de HOZ, *La lengua y la escritura ibéricas, y las lenguas de los iberos*, dins «Actas del V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica», Salamanca 1993, 635-666.
- J. de HOZ, *Escrituras en contacto: ibérica y latina*, F. BELTRÁN (ed.), dins «Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en Occidente», Zaragoza 1995, 57-84.
- J. de HOZ, *El origen de la escritura del S.O.*, dins «Actas del III Coloquio sobre Lenguas y Culturas Paleohispánicas» (1985), 423-464.
- J. MALUQUER, *Epigrafía prelatina de la península ibérica*, Barcelona 1968.
- S. MARINER, *La distribución de los fonemas ibéricos según textos en escritura griega y en semisilabario y según onomástica transmitida*, dins «Actas del II Coloquio sobre Lenguas y Culturas Paleohispánicas» (1979), 69-79.
- I. PANOSA, *La escritura ibérica en Cataluña y su contexto socioeconómico (siglos V-I a. C.)*, Vitòria 1999.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Sobre el origen de la escritura celtibérica*, dins «Kalathos», 16 (1997), 189-197.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Primeras observaciones para una datación paleográfica de la escritura ibérica*, dins «Archivo Español de Arqueología», 70 (1997), 13-30.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Sobre los signos de lectura problemática en la escritura ibérica levantina y una inscripción revisada*, dins «Archivo Español de Arqueología», 74 (2001), 281-290.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *El origen de la escritura sudlucitano-tartesia y la formación de alfabetos a partir de aletatos*, dins «Rivista di Studi Fenici», XXX/2 (2002), 81-116.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *La escritura ibérica meridional*, dins «Zephyrus», 55 (2002), 231-245.
- J. UNTERMANN, *Die Schriften*, dins *Monumenta Linguarum Hispanicarum III.1.*, Wiesbaden, 1990, 132-149.

- J. VELAZA, *La escritura en la Península Ibérica*, dins «La escritura y el Libro en la Antigüedad», Ediciones Clásicas, Madrid 2004.
- J. VELAZA, *Lengua vs. Cultura material: el (viejo) problema de la lengua indígena en Cataluña*, dins «Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell 25-27 de novembre de 2004)» (2006), 273-281.

4. Els *corpora* d'inscripcions ibèriques

El primer *corpus* d'inscripcions paleohispàniques és el que, sota el títol de *Monumenta Linguae Ibericae* (MLI), publicà Emil Hübnner a finals del segle XIX. Aquesta és, en realitat, una obra subsidiària del volum II del *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL), que aplegava, al seu torn, les inscripcions llatines d'Hispania. Tot i el valor intrínsec de l'obra de Hübnner, cal dir que, a hores d'ara, es tracta d'un *corpus* del tot obsolet per a l'investigador modern. D'una banda, Hübnner, hereu de les teories bascoiberistes del seu temps, creia, amb Humboldt, que tots els textos epigràfics preromans de la Península documentaven una sola i única llengua: la ibèrica. Molt lluny d'això, en canvi, ara sabem que la Hispania preromana era un territori culturalment i lingüísticament molt més ric i complex que no es pensava. D'aquesta manera, l'epigrafia antiga de la Península Ibèrica evidencia l'existència d'almenys cinc llengües diferents, entre les quals caldria comptar, això sí, l'ibèric. D'altra banda, els *Monumenta Linguae Ibericae* és una obra publicada molt abans del gran allau de troballes arqueològiques del passat segle XX. Tant és així, que, mentre Hübnner sols recull una centena de textos paleohispànics, en l'actualitat, i sols comptant estrictament els ibèrics, en tenim uns 2.000. És evident, per tant, que l'obra de Hübnner reclamava una urgent posada al dia, cosa que dugué a terme magistralment Jürgen Untermann, amb els seus magnífics *Monumenta Linguarum Hispanicarum* (MLH).

La publicació dels MLH suposà un avenç qualitatiu importantíssim per a l'estudi de l'epigrafia i les llengües paleohispàniques, ja que posà a l'abast de la investigació, d'una manera sistemàtica i organitzada, un material altrament molt dispers i de molt difícil accés. De fet, els *Monumenta* d'Untermann poden ser considerats un obra de caire enciclopèdic sobre les llengües preromanes de la Península.

Els *Monumenta Linguarum Hispanicarum* es troben estructurats en cinc volums: el primer conté totes les llegendes monetals conegudes fins al 1975; el segon, les inscripcions ibèriques del sud de França; el tercer, les inscripcions ibèriques d'Espanya; en el quart hi trobem les inscripcions en llengua lusitana, tartèssica i celtibèrica; i el cinquè és un lèxic de la llengua celtibèrica. Untermann presenta els textos epigràfics sempre amb el suport gràfic de la peça —fotografia o dibuix—, n'aporta la informació arqueològica, els transcriu i els comenta lingüísticament. D'altra banda, l'obra disposa d'exhaustius suplementes amb mapes, una sèrie d'índexs molt detallats, un gran buidat de

bibliografia i, en definitiva, tota mena d'informacions rellevants per endinsar-se en l'estudi de les llengües paleohispàniques.

Els MLH són, sens dubte, la més important contribució fins ara feta per a l'estudi sistematitzat i metòdic de les llengües preromanes de la Península. De tota manera, cal tenir present que el gruix de material epigràfic ibèric segueix creixent al ritme de les noves troballes arqueològiques i que, per tant, també els MLH d'Untermann necessiten ser actualitzats. Pel que fa a l'epigrafia ibèrica, el *corpus* d'Untermann, presenta uns 1.700 textos; avui dia, aquest patrimoni ascendeix, com ja hem dit, a 2.000 exemplars.

E. HÜBNER, *Monumenta Linguae Ibericae*, Berlín, 1893.

J. UNTERMANN, *Monumenta Linguarum Hispanicarum I: Die Münzlegenden*, Wiesbaden, 1975.

J. UNTERMANN, *Monumenta Linguarum Hispanicarum II. Inschriften in iberischer Schrift aus Südf frankreich*, Wiesbaden, 1980.

J. UNTERMANN, *Monumenta Linguarum Hispanicarum III. Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden, 1990.

J. UNTERMANN, *Monumenta Linguarum Hispanicarum IV. Die tartessischen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften*, Wiesbaden, 1997

5. *Els estudis sobre onomàstica ibèrica*

Tal com hem dit just a l'inici d'aquest article, malgrat els esforços de nombrosos investigadors, l'ibèric és encara intraduïble. Això no obstant, la nostra incomprensió d'aquesta llengua no és total i absoluta. De fet, som capaços d'entendre i interpretar alguns dels textos ibèrics més breus, gràcies al fet que tenim un molt bon coneixement de l'onomàstica ibèrica, és a dir de la seva toponímia i antroponímia.

Per al reconeixement de la toponímia ibèrica són de cabdal importància les notícies que alguns historiadors grecs i llatins donen d'Hispania. En aquests textos són esmentats tribus i pobles que ocupaven aquest territori, com pot ésser el cas dels laietans, els ausetans o els indigetes, tots ells etnònims ibèrics que remetent a un topònim —aproximadament ubicable en les actuals Barcelona, Vic i Empúries respectivament— i que trobem representats en la pròpia forma indígena en les inscripcions monetals. Així, llegim, en les emissions ibèriques: ,laiesken', ,ausesken' i ,untikesken', que es corresponen, sens dubte, a les formes llatines ,laietani', ,ausetani', i ,indigetes'. Així, doncs, tant les inscripcions sobre moneda com els topònims que reporten els autors antics són una bona font de coneixement dels noms de lloc ibèrics.

Pel que fa a l'antroponímia ibèrica, l'atzar ha volgut que comptéssim amb l'existència d'un document valuósíssim, que hom podria qualificar de ser la pedra angular per a la interpretació dels textos ibèrics. Es tracta de l'anomenat *Bronze d'Àscoli*, una inscripció romana datable al 89 aC i trobada a Itàlia

el 1908, en la qual es fa menció d'una sèrie de trenta³ personatges ibèrics, tots ells oficials d'una tropa auxiliar de l'exèrcit als quals es concedeix la ciutadania romana.

Un dels primers treballs on s'estudia l'antroponímia ibèrica a partir d'aquesta peça és *Iberische Personennamen*, d'Hugo Schuchardt, el qual comenta les formes ibèriques del document llatí a partir de la comparació amb el basc. Tanmateix, en el moment de publicació d'aquest article, recordem que previ a la descodificació del signari ibèric, no era possible encara detectar l'aparició dels mateixos noms personals del bronze d'Àscoli en l'epigrafia pròpiament ibèrica. Qui explotarà al màxim l'estudi del Bronze d'Àscoli en comparació amb els textos epigràfics ibèrics és Jürgen Untermann,⁴ l'autor dels *Monumenta Linguarum Hispanicarum*.

Una observació atenta dels antropònims ibèrics de la inscripció llatina en el *Bronze d'Àscoli* va permetre d'arribar a algunes conclusions a propòsit del particular sistema de formació de noms de persona en ibèric. Així, es féu patent que la gran majoria d'antropònims consten de dos elements en certa manera independents, cadascun dels quals pot entrar, al seu torn, en combinació amb d'altres, formants per tal de produir nous noms personals. D'aquesta manera i de mica en mica, aplicant una cadena deductiva entre el bronze d'Àscoli i els textos epigràfics pròpiament ibèrics, fou possible confegir un repertori dels elements que intervenen en la formació de noms personals ibèrics. El repertori més exhaustiu d'aquests formants antroponímics és el presentat per Untermann a MLH III.1, on se n'inventarien 141, encara que aquesta llista s'ha vist necessàriament ampliada gràcies a les troballes més recents de textos ibèrics. Autors com ara Rodríguez Ramos o Marques de Faria s'han encarregat d'anar mantenint al dia el llistat iniciat per Untermann.

En definitiva, doncs, el bronze d'Àscoli és d'extrema importància, perquè no proporciona sols una llista tancada de cinquanta-dos noms personals ibèrics, sinó que revela els mecanismes propis de la llengua ibèrica per a la formació de noms de persona. Gràcies a la troballa d'aquesta peça, per tant, el coneixement que tenim de l'antroponímia ibèrica és fiable i precís.

J. M. ABASCAL, *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia 1994.

M. L. ALBERTOS, *La onomástica personal primitiva de Hispania. Tarraconense y Bética*, Salamanca 1966.

J. M. BLÁZQUEZ, *Teónimos indígenas de Hispania*. Addenda y corrigenda, dins «Palaeohispanica», 1 (2001), 63-85.

3. En aquest bronze es documenten cinquanta-dos noms ibèrics diferents, ja que el nom de cada personatge porta, al darrere, la indicació del patronímic.

4. V. MLH III.1, capítols 6 i 7.

- S. CORZO – M. PASTOR – A. STYLOW – J. UNTERMANN, *Betatun, la primera divinidad ibérica identificada*, dins «Palaeohispanica», 7 (2007), 251-262.
- A. Marques de FARIA, *Nomes de magistrados em moedas hispânicas*, dins «Portugalia», 15 (1994), 33-60.
- A. Marques de FARIA, *Novas notas de onomástica hispânica pré-romana*, dins «Revista Portuguesa de Arqueologia» (1999), 153-161.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (1)*, dins «Revista portuguesa de Arqueologia», 3 (2000), 61-66.
- A. Marques de FARIA, *Onomástica paleo-hispânica: revisão de algumas leituras e interpretações*, dins «Revista Portuguesa de Arqueologia», 3 (2000), 121-151.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (2)*, dins «Revista portuguesa de Arqueologia», 4 (2001), 95-107.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (3)*, dins «Revista Portuguesa de Arqueologia», 5.1 (2002), 121-146.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (4)*, dins «Revista Portuguesa de Arqueologia», 5. 2 (2002), 233-244.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (5)*, dins «Revista portuguesa de arqueología» (2003), 211-234.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (6)*, dins «Revista portuguesa de arqueología» (2003), 313-334.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (7): trezentas e cinquenta observações a Jesús Rodríguez Ramos*, dins «Revista portuguesa de arqueología» (2004), 273-315.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (8)*, dins «Revista portuguesa de arqueología» (2004), 175-192.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (9)*, dins «Revista portuguesa de arqueología» (2005), 163-175.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (10)*, «Revista portuguesa de arqueología» (2005), 273-292.
- A. Marques de FARIA, *Crónica de onomástica paleo-hispânica (11)*, dins «Revista portuguesa de arqueología» (2006), 115-129.
- M^a. P. GARCÍA-BELLIDO, *Plomos monetiformes con el topónimo ibérico Gador*, dins «Palaeohispanica», 1 (2001), 335-340.
- M. P. GARCÍA-BELLIDO – C. BLÁZQUEZ, *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos*, Madrid 2001.
- M. GÓMEZ MORENO, *Sobre los iberos: el bronce de Ascoli*, dins de *Homenaje a D. Ramón Menéndez Pidal*, Madrid 1925.
- J. GORROCHATAGUI, *La onomástica aquitana y su relación con la ibérica*, dins «Lengua y cultura en la Hispania prerromana. Actas del V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica» (1993) 609-633.
- J. GORROCHATAGUI, *Onomástica indígena de Aquitania: adiciones y correcciones I*, dins «Sprachen und Schriften des Antiken Mittelmeerraums» (1993), 145-156.

- J. GORROCHATÉGUI, *Algunos aspectos de la onomástica personal antigua de los Pirineos*, dins J. BERTRANPETIT – E. VIVES (eds.), *Muntanyes i Població*, Andorra 1995.
- J. de HOZ, *La leyenda monetar ikalesken (MLH A.95)*, dins «Actas del X Congreso Nacional de Numismática (Albacete 1998)» (2002), 1-8.
- E. R. LUJÁN, *Los topónimos en las inscripciones ibéricas*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 471-490.
- M. MAYER, *El proceso de adopción de la fórmula onomástica romana*, dins «Palaeohispanica», 2 (2002), 189-200.
- M. MAYER, *La onomástica indígena en la zona norte del conventus Tarraconensis*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 259-272.
- N. MONCUNILL, *Els noms personals ibèrics a l'epigrafia antiga de Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, e.p.
- E. ORDUÑA, *Sobre dos posibles topónimos en un plomo ibérico del Camp de Morvedre*, dins «Palaeohispanica», 3 (2003), 137-139.
- M. PALOMAR, *Antroponimia prerromana*, dins «Emerita. Revista de lingüística y filología clásica» (1960), 347-387.
- A. PÉREZ ALMOGUERRA, 'iltif/iltur' = oppidum. *Los nombres de lugar y la ciudad en el mundo ibérico*, dins «Faventia», 23/1 (2001), 21-40.
- S. PÉREZ OROZCO, *Notas sobre onomástica ibérica*, dins «Fontes Linguae Vasconum», 62 (1993), 61-67.
- L. PÉREZ VILATELA, *Una «gentilidad» en el ibérico saguntino*, dins «Arse», 28-29 (1994-95), 47-60.
- P. P. RIPOLLÈS, *Las acuñaciones antiguas de la península Ibérica: dependencias e innovaciones*, dins «Actas del XIII Congreso Internacional de Numismática (Madrid, 2003)» (2005), 187-208.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Aspectos de la morfología de los formantes segundos de los compuestos de tipo onomástico en la lengua íbera*, dins «Faventia», 23/1 (2001), 7-19.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Índice crítico de formantes de compuesto de tipo onomástico en la lengua íbera*, dins «Cypsela», 14 (2002), 251-275.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Problemas y cuestiones metodológicas en la identificación de los compuestos de tipo onomástico de la lengua íbera*, dins «Arse», 36 (2002), 15-50.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *The lexeme ar's in the Iberian onomastic system and language*, dins «Beiträge zur Namenforschung», Band 37, Heft 3 (2002), 245-257.
- H. SCHUCHARDT, *Iberische Personennamen*, dins «Revue Internationale des Études Basques», 3 (1912), 137-247.
- L. SILGO, *Ibérico ilti, iltu y sus derivados*, dins «Arse», 32-33 (1998-99), 11-45.
- J. UNTERMANN, *Los etnónimos de la Hispania antigua y las lenguas prerromanas de la Península Ibérica*, dins «Paleoetnología de la Península Ibérica. Actas

- de la Reunión celebrada en la Facultad de Geografía e Historia de la Universidad Complutense, Complutum», 2-3 (1992), 19-33.
- J. UNTERMANN, *La onomástica ibérica*, dins «Iberia», 1 (1998), 73-85.
- J. UNTERMANN, *Lengua ibérica y leyendas monetales*, dins «X Congreso Nacional de Numismática (Albacete 1998). Actas» (2002).
- J. UNTERMANN, *Personennamen*, dins de *Monumenta Linguarum Hispanicarum III.1*, Wiesbaden 1990, 195-238.
- J. VELAZA, Βασπεδ - sur le plomb grec d'Emporion: un anthroponyme ibérique?, dins «Beiträge zu Namenforschung», 27 (1992), 264-267.
- J. VELAZA, *Las inscripciones monetales*, dins P. P. RIPOLLÈS y M. LLORENS (eds.), *Arse-Saguntum. Historia monetaria de la ciudad y su territorio*, Sagunto 2002, 121-148.
- L. VILLARONGA, *Novetats en les monedes ibèriques d'Illiria*, dins «L'Ardit», 20 (2000), 23-26.
- L. VILLARONGA, *LEUNI, una nova seca ibèrica*, dins «Acta Numismàtica», 35 (2005), 35-38.

6. Els lèxics

Una altra de les importants eines de treball amb què compta el qui vol emprendre l'anàlisi dels textos ibèrics són els lèxics dedicats a aquesta llengua. Fins a l'actualitat, comptem amb cinc obres lexicogràfiques de l'ibèric, cadascuna de les quals és, en realitat, una actualització de l'anterior. D'altra banda, està pendent de publicació un nou volum dels *Monumenta Linguarum Hispanicarum* (MLH V.2), que ha d'ésser un lèxic general de la llengua ibèrica.

En aquests treballs apareixen compilades totes les «paraules» ibèriques que es documenten en els textos epigràfics. L'estructuració de les obres és similar a la d'un diccionari normal: les entrades es troben ja transcrites en alfabet llatí, segmentades i amb un comentari, en el qual se sol fer menció d'eventuals problemes de lectura i de les possibles interpretacions de la forma ibèrica en qüestió. Hom pot preguntar-se en aquest punt quina és la interpretació que es pot fer de les paraules ibèriques, quan hem insistit reiteradament que aquesta és encara una llengua no desxifrada. Doncs bé, el mètode que se sol emprar per a la segmentació i anàlisi dels textos ibèrics és el de la comparació interna. És a dir, mitjançant la comparació estricta dels textos ibèrics entre ells, es fa, en primer lloc, una segmentació per a detectar-ne els elements mínims amb sentit —siguin lèxics o morfològics—, dels quals s'estudia, a continuació, el comportament estructural i distributiu. Aquest procediment, d'altra banda, es veu beneficiat per l'existència d'aquest document extern a la llengua ibèrica de què ja hem parlat, el *Bronze d'Àscoli*, que permet reconèixer amb seguretat les formes antroponímiques. El context d'aparició de cada 'paraula' o 'morf', juntament amb la informació que es pot derivar del

suport sobre el qual aquestes formes es troben inscrites, ajuden, doncs, a la interpretació dels textos epigràfics ibèrics.

Per posar un exemple molt senzill d'aquesta manera de procedir, podem fer menció d'una sèrie de grafitos sobre vasos ceràmics, com podria ser el cas de la forma ,biuŕtaŕ', en una base d'un escif àtic trobat a Empúries. Gràcies a la informació dels noms ibèrics derivada del *Bronze d'Àscoli*, podem determinar que la forma ,biuŕtaŕ' és un nom personal ibèric. En trobar-se la inscripció al peu d'un objecte ceràmic i en haver estat practicada després de la coccó, podem afirmar, gràcies a una sèrie de paral·lels epigràfics en altres llengües antigues, que aquest nom ha de correspondre's amb el propietari de la peça, noció que li vindria plausiblement donada pel sufix ,-ar', l'existència del qual coneixem gràcies a la segmentació prèvia de la seqüència.

Aquesta és la referència dels lèxics d'inscripcions ibèriques existents, ordenats segons l'any de publicació:

- A. TOVAR, *Léxico de las inscripciones ibéricas (Celtibérico e ibérico)*, dins «Estudios dedicados a Menéndez Pidal», Madrid 1950.
 J. SILES, *Léxico de las inscripciones ibéricas*, Madrid 1985.
 L. SILGO, *Léxico ibérico*, València 1994.
 J. VELAZA, *Léxico de las inscripciones ibéricas (1976-1989)*, Barcelona 1991.
 N. MONCUNILL, *Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006)*, Barcelona, 2007 (obra consultable per internet).

7. La publicació de noves inscripcions i revisions de lectura

Com ja hem vist, la gran majoria d'inscripcions ibèriques ha estat recollida en aquesta gran obra anomenada *Monumenta Linguarum Hispanicarum*. Això no obstant, el bon ritme en les excavacions de poblats ibèrics fa que el nombre de textos epigràfics vagi augmentant any rere any i que, per tant, els MLH hagin de ser complementats d'alguna manera. Anys enrere, la publicació de les noves troballes epigràfiques es feia d'una manera considerablement dispersa, en revistes de molt diversa índole i abast. Tanmateix, de l'any 2001 ençà comptem amb la revista «Palaeohispanica: Revista de lenguas y culturas de la Hispania Antigua», que s'ha erigit en el punt de trobada més o menys oficial dels diversos estudiosos de la paleohispanística. D'aquesta manera, existeix la convenció que totes les noves troballes epigràfiques en alguna de les llengües paleohispàniques han de quedar recollides en aquesta revista, ja sigui mitjançant la seva publicació directa, ja mitjançant una sèrie de cròniques epigràfiques que recullen tota aquesta nova informació.

D'altra banda, en el primer número de «Palaeohispanica...», hi ha un article de gran utilitat, que proporciona tota la bibliografia de les noves inscripcions ibèriques anteriors al 2001 i no aparegudes als MLH:

J. de HOZ – E. LUJÁN, *Bibliografía de inscripciones ibéricas no recogidas en MLH*, dins «Palaeohispanica», 1 (2001), 355-367.

Les més recents novetats en epigrafia ibèrica en escriptura septentrional, apareixen regularment recollides a les cròniques que Javier Velaza publica a la revista *Palaeohispanica*:

J. VELAZA, *Cronica epigraphica Iberica: hallazgos de inscripciones ibéricas en Levante, Cataluña, Aragón y Navarra (1989-1994)*, dins «La Hispania Prerromana. Actas del VI Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica» (1996), 311-337.

J. VELAZA, *Chronica epigraphica Iberica II: novedades y revisiones de epigrafía ibérica (1995-1999)*, dins «Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2001), 639-662.

J. VELAZA, *Chronica epigraphica Iberica III*, dins «Palaeohispanica», 1 (2001), 393-395.

J. VELAZA, *Chronica epigraphica Iberica IV*, dins «Palaeohispanica», 2 (2002), 411-414.

J. VELAZA, *Chronica epigraphica Iberica V*, dins «Palaeohispanica», 3 (2003), 295-298.

J. VELAZA, *Chronica epigraphica Iberica VI*, dins «Palaeohispanica», 4 (2004), 325-332.

J. VELAZA, *Chronica epigraphica Iberica VII*, dins «Palaeohispanica», 6 (2006), 303-327.

Pel que fa a les novetats epigràfiques en escriptura ibèrica meridional, es poden trobar a les cròniques publicades també a la revista «Palaeohispanica», per José A. Correa:

J. A. CORREA, *Crónica epigráfica del sudoeste*, dins «Palaeohispanica», 2 (2002), 407-409.

J. A. CORREA, *Crónica epigráfica del sudoeste*, dins «Palaeohispanica», 4 (2004), 283-284.

J. A. CORREA, *Crónica epigráfica del sudoeste*, dins «Palaeohispanica», 6 (2006), 295-298.

8. *Estudis sobre fonètica i fonologia ibèriques*

Existeixen alguns estudis específics dedicats a reconstruir amb exactitud el sistema fonològic de l'ibèric. De fet, tot i que, efectivament, és possible transcriure els textos ibèrics en alfabet llatí i, per tant, sabem aproximadament com han de ser llegits, hi ha encara alguns punts foscos sobre la naturalesa

fonètica exacta que cal atribuir a alguns dels caràcters ibèrics. Aquest és el cas, per exemple, d'alguns signes que mostren una doble grafia amb una distribució internament coherent, com és el cas de les sibilants i les vibrants ibèriques, que transcrivim convencionalment com a ,s/s' i ,r/r', sense que encara s'hagi pogut determinar quin tipus d'oposició devia existir entre les primeres i les segones. En general, se sol recórrer a l'adaptació de formes ibèriques en altres llengües antigues —com poden ser els antropònims del Bronze d'Àscoli— o bé a l'adaptació en ibèric d'expressions pròpies d'altres llengües per extreure conclusions sobre la definició fonètica concreta que cal donar a cadascun dels signes ibèrics.

- X. BALLESTER, *Fono(tipo)logía de las (con)sonantes (celt)ibéricas*, dins «Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2001), 287-303.
- X. BALLESTER, *El acento en la reconstrucción lingüística: el caso ibérico*, dins «Palaeohispanica», 3 (2003), 43-57.
- J. de HOZ, *Las sibilantes ibéricas*, dins S. MARCHESINI i P. POCETTI (eds.) *Sprachwissenschaft ist Geschichte*, Pisa 2003, 85-97.
- S. MARINER, *Sibilantes paleohispánicas en transcripciones latinas*, dins «Actas del III Coloquio sobre Lenguas y Culturas Paleohispánicas» (1985), 415-422.
- A. QUINTANILLA, *Articulación de las consonantes oclusivas*, dins I. X. ADIEGO – J. SILES – J. VELAZA, *Studia Palaeohispanica et Indogermanica J. Untermann ab amicis Hispanicis oblata*, Barcelona 1993, 239-250.
- A. QUINTANILLA, *Sobre el vocalismo de la lengua ibérica*, dins «Actas del V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica» (1993), 727-37.
- A. QUINTANILLA, *Las vibrantes en la lengua ibérica*, a F. VILLAR – F. BELTRÁN (eds.), «Pueblos, lengua y escrituras en la Hispania prerromana. Actas del VII Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península ibérica» (1997), 563-569.
- A. QUINTANILLA, *Estudios de fonología ibérica*, Vitòria-Gasteiz 1998.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Vocales y consonantes nasales en la lengua ibera*, dins «Faventia», 22/2 (2000), 25-37.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Aproximación fonético-estadística a los compuestos nominales de la lengua ibera*, dins «Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló», 21 (2000-2001), 259-270.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Sobre los fonemas vibrantes y afines de la lengua ibera*, dins «Veleia», 20 (2003), 341-349.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Sobre los fonemas sibilantes de la lengua ibera*, dins «Habis» 35 (2004), 135-150.
- J. SILES, *Über die Sibilanten in iberischer Schrift*, dins «Actas del II Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (1979), 81-99.
- J. SILES, *Sobre el signo ibérico Y y los valores fonéticos que anota*, dins «Emerita», 49 (1981), 75-96.

- L. SILGO, *Algunos datos sobre el acento ibérico*, dins «Arse», 28-29 (1994-95), 175-186.
- L. SILGO, *El problema de las silbantes ibéricas*, dins «Habis», 31 (2000), 503-521.
- A. TOVAR, *Fonología del ibérico*, dins «Hom. Martinet», 3 (1962), 171-181.
- J. UNTERMANN, *Sprache. I. Zur Phonologie*, dins *Monumenta Linguarum Hispanicarum III.1*, Wiesbaden 1990.
- V. VALERI, *Las nasales ibéricas*, dins «Actas del V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica» (1993), 739-46.

9. Estudis sobre morfologia i segments lexicals

A banda de la informació que contenen els lèxics ibèrics de què ja hem parlat, hi ha una sèrie de treballs, que estudien els diferents morfs o segments lexicals coneguts de la llengua ibèrica. Preentem tot seguit una mostra molt significativa de treballs d'aquest tipus recentment publicats:

- J. FERRER – F. GIRAL, *A propósito de un semis de ildífda con leyenda erder. Marcas de valor léxicas sobre monedas ibéricas*, dins «Palaeohispanica», 7 (2007), 83-99.
- D. FLETCHER, *Sobre el área de utilización de algunas voces ibéricas*, dins «Sprachen und Schriften des antiken Mittelmeerraums», 65 (1993), 75-86.
- D. FLETCHER, *Iunstir, palabra ibérica*, dins «Arse», 28-29 (1994-95), 155-174.
- J. de HOZ, *Hacia una tipología del ibérico*, dins F. VILLAR – P. FERNÁNDEZ (eds.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*. «Actas del VIII Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas», Salamanca 2001, 335-362.
- J. de HOZ, *El complejo sufijal -(e)sken de la lengua ibérica*, dins «Palaeohispanica», 2 (2002), 159-168.
- E. ORDUÑA, *Segmentación de textos ibéricos y distribución de los segmentos*, tesi doctoral (inèdita).
- S. PÉREZ OROZCO, *Observaciones sobre los sufijos ibéricos*, dins «Fontes Linguae Vasconum», 63 (1993), 221-229.
- A. QUINTANILLA, *Palabras de contenido verbal en ibérico*, dins «Palaeohispanica», 5: «Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 507-522.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *El término (t)eban(en) en la lengua íbera: 'coeravit' vs. 'filius'*, dins «Arse», 35 (2001), 59-85.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *¿Existe el doble sufijo de «genitivo» -ar -en en la lengua íbera?*, dins «Quaderns de Prehistòria i arqueologia de Castelló», 23 (2005), 251-255.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Acerca de los afijos adnominales de la lengua íbera*, dins «Faventia», 24 (2002), 115-134.

- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *La problemática del sufijo «primario» o «temático» -k- en la lengua íbera y del vocabulario de las inscripciones religiosas íberas*, dins «Faventia» 27/1 (2005), 23-28.
- L. SILGO, *Avance a un estudio de las formas flexivas en íberico*, dins «La Hispania preromana. Actas del VI Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica» (1996), 301-310.
- L. SILGO, *De nuevo sobre el «genitivo» íberico en -en*, dins «Estudios de lenguas y epigrafía antiguas (E.L.E.A)», 3 (2000), 99-118.
- L. SILGO, *La palabra «dinero» y «plata» en íberico*, dins «Palaeohispanica», 7 (2007), 219-222.
- A. TOLOSA, *Sobre el íberico «seldar»*, dins «Arse», 30-31 (1996-97), 119-122.
- A. TOLOSA, *Sobre formas verbales íbericas en -in*, dins «Estudios de lenguas y epigrafía antiguas (E.L.E.A)», 3 (2000), 143-150.
- J. UNTERMANN, *La gramática de los plomos íbericos*, dins A. J. GORROCHATEGUI, J. MELENA i J. SANTOS (eds.), dins «Studia Palaeohispanica. Actas del IV Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica (Veleia 2-3)», Vitória 1987, 35-56.
- J. UNTERMANN, *Sprache. II. Zur Morphologie. III. Lexikalische Segmente*, dins *Monumenta Linguarum Hispanicarum* III.1, Wiesbaden, 1990.
- J. UNTERMANN, *Algunas novedades sobre la lengua de los plomos íbericos*, dins F. VILLAR – P. FERNÁNDEZ (eds.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas*, Salamanca 2001, 613-627.
- J. VELAZA, *Iberisch -eban, -teban*, dins «Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik», 104 (1994), 142-150.
- J. VELAZA, *Íberico -te*, dins «Palaeohispanica», 2 (2002), 271-275.
- J. VELAZA, *Eban, teban, diez años después*, dins «Estudios de lenguas y epigrafía antiguas (E.L.E.A)», 5 (2004), 199-210.
- J. VELAZA, *Tras las huellas del femenino en íberico: una hipótesis de trabajo*, dins «Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas (E.L.E.A)», 7 (2007), 139-152 = «Palaeohispanica», 6 (2007).
- L. VILLARONGA, *Las marcas de valor en las monedas de untikesken*, dins «VIII Congreso Nacional de Arqueología» (1964), 331-339.

10. *Estudis que ofereixen una visió de conjunt sobre la llengua ibèrica*

En la bibliografia que s'indica a continuació és possible trobar una visió de síntesi sobre l'estadi actual en què es troba la investigació sobre llengua ibèrica.

- I. X. ADIEGO, *Les llengües preromanes indoeuropees de la Península Ibèrica directament documentades*, dins *Els substrats de la llengua catalana: una visió actual* (2002), 12-33.

- X. BALLESTER, *Lengua ibèrica: hacia un debate tipológico*, dins «Palaeohispanica Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas», 5 (2005), 361-392.
- J. A. CORREA, *La lengua ibérica*, dins «Revista española de lingüística», 24:2 (1994), 263-287.
- J. GORROCHATAGUI, *Gallaecia e as linguas prerromanas da Península Ibérica*, dins *Galicia fai dous mil anos. O feito diferencial galego*, 1997, 15-49.
- J. GORROCHATAGUI, *La epigrafía y las lenguas paleohispánicas. Histoire et archéologie de la Péninsule Ibérique antique. Chronique VI: 1993-1997*, dins «Revue des Études Anciennes», 102 (2000) 126-135.
- J. GORROCHATAGUI, *Las lenguas de los Pirineos en la antigüedad*, dins *Els substracts de la llengua catalana: una visió actual*, Barcelona 2002, 75-101.
- J. de HOZ, *Sobre algunos problemas del estudio de las lenguas paleohispánicas*, dins «Palaeohispanica», 1 (2001), 113-149.
- J. de HOZ, *Hacia una tipología del ibérico*, en F. VILLAR – P. FERNÁNDEZ (eds.), dins *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas*, Salamanca 2001, 335-362.
- J. de HOZ, *Epigrafía y lenguas en contacto en la Hispania antigua*, dins «Palaeohispanica: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas», 5 (2005), 57-98.
- N. MONCUNILL, *Visió general de la llengua ibèrica*, dins *Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006)*, Barcelona 2007.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *La lengua ibera: en busca del paradigma perdido*, dins «Revista Internacional d'Humanitats», 3 (2000), 23-46.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *La cultura ibérica desde la perspectiva de la epigrafía: un ensayo de síntesis*, dins «Iberia», 3 (2001), 17-38.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Introducció a l'estudi de les inscripcions ibèriques*, dins «Revista de la Fundació Privada Catalana per l'Arqueologia Ibèrica», 1 (2005), 13-144.
- J. UNTERMANN, *La lengua ibérica: nuestro conocimiento y tareas futuras*, dins «Veleia», 12 (1995), 243-256.
- J. UNTERMANN, *Sprache und Schrift der Iberer*, 1998.
- J. VELAZA, *La lengua de los iberos*, dins «Historia y Vida» (1992), 102-109.
- J. VELAZA, *Epigrafía y lengua ibéricas*, Madrid 1996.
- J. VELAZA, *Darrers avenços en la investigació sobre la llengua ibèrica*, dins *Els substracts de la llengua catalana: una visió actual*, Barcelona 2002, 11-32 = A. TURULL ed., *Aportacions a l'onomàstica catalana. Actes del XXVI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Lleida 2003, 13-26.

11. Altres estudis moderns sobre la llengua ibèrica

Finalment, en aquest apartat es dona notícia d'una sèrie d'articles que desenvolupen temes molt diversos relacionats amb les llengües paleohispàniques.

ques, especialment amb la ibèrica. Entre les qüestions més destacables que hi apareixen podem fer esment, per exemple, de la relació que s'estableix entre el text i el seu suport d'escriptura, de les diferents manifestacions del procés de romanització a Hispània, de l'assimilació dels models romans en l'epigrafia ibèrica, o de la relació i influències entre les diferents llengües limítrofes o en contacte de la Península.

- F. ARASA, *Aproximació a l'estudi del canvi lingüístic en el període ibero-romà (segles II-I aC)*, dins «Arse», 28-29 (1994-95), 83-107.
- X. BALLESTER, *El substrato de la lengua ibérica en la Península Ibérica*, dins «Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes», València 2001, 459-487.
- F. BELTRÁN, *Las inscripciones ibéricas en el contexto de la epigrafía republicana*, «Estudios de lenguas y epigrafía antiguas (E.L.E.A)», 5 (2004), 51-74.
- F. BELTRÁN, *Cultura escrita, epigrafía y ciudad en el ámbito paleohispánico*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 21-56.
- P. CAMPMAJÓ – J. UNTERMANN, *Les influences ibériques dans la Haute Montagne Catalane: le cas de la Cerdagne*, dins «Actas V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica» (1993), 499-520.
- P. CAMPMAJÓ, *Les roches gravées d'époque Ibère sont-elles des marqueurs de territoire? Le cas de la Cerdagne*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 195-234.
- A. MARQUES DE FARIA, *Epigrafía monetária meridional*, dins «Conimbriga», 30 (1991), 13-21.
- J. L. GARCÍA ALONSO, *Indoeuropeos en el Nordeste*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 235-258.
- J. GORROCHATAGUI, *Los Pirineos entre Galia e Hispania: Las lenguas*, dins «Veleia», 12 (1995), 181-234.
- J. de HOZ, *Las sociedades paleohispánicas del área no indoeuropea y la escritura*, dins «Archivo Español de Arqueología», 66 (1993), 3-29.
- J. de HOZ, *Panorama provisional de la epigrafía rupestre paleohispánica*, dins A. RODRÍGUEZ COLMENERO – L. GASPERINI (eds.), *Saxa Scripta (Inscripciones en roca). Actas del Simposio Internacional Ibero-Itálico sobre epigrafía rupestre. Santiago de Compostela y Norte de Portugal*, La Corunya 1995, 9-33.
- J. de HOZ, *El poblamiento antiguo de los Pirineos desde el punto de vista lingüístico*, en J. BERTRANPETIT – E. VIVES (eds.), *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra La Vella 1995, 271-299.
- J. de HOZ, *La epigrafía ibérica de los noventa*, dins «Revista de Estudios Ibéricos», 3 (1998), 127-151.
- J. de HOZ, *Identité-différenciation au travers des témoignages linguistiques et alphabétiques: le monde celtique et ibérique*, dins «Atti del XXXVII convegno di studi sulla Magna Grecia (Taranto 1997)», Nàpols 1999, 213-246.

- J. de HOZ, *Los negocios del señor Heronoiyos. un documento mercantil, jonio clásico temprano, del Sur de Francia*, a J. A. LÓPEZ FÉREZ, *Desde los poemas homéricos hasta la prosa griega del siglo IV dC. Veintiséis estudios filológicos*, Madrid 1999, 61-90.
- J. de HOZ, *Viaje a ninguna parte a través del Mediterráneo. Las lenguas que no hablaron ni iberos, ni etruscos, ni cretenses*, dins «Revista de libros», 28 (1999), 10-11.
- J. de HOZ, *La lengua de los iberos y los documentos epigráficos en la comarca de Requena-Utiel*, en A. J. LORRIO, *Los iberos en la comarca de Requena-Utiel (Valencia)*, València 2001, 50-62.
- J. de HOZ, *Dans le sillage hispanique de Michel Lejeune. Quelques problèmes d'histoire de l'écriture*, dins «Académie des Inscriptions et belles-lettres» (2001), 197-212.
- J. de HOZ, *Recent advances in Paleo-hispanic scholarship*, dins J. GORROCHATEGUI (ed.), *Basque and (Paleo)Hispanic studies in the wake of Michelena's work. Actas del Primer Congreso de la Cátedra Luis Michelena*, Vitòria 2003, 33-62.
- I. IZQUIERDO – F. ARASA, *Stèles funéraires d'époque ibérique*, dins «Revue des Études Anciennes», 105 n. 1 (2003), 17-48.
- E. R. LUJÁN, *Una nota sobre las inscripciones ibéricas de Vieille-Toulouse*, dins «Veleia», 15 (1998), 397-399.
- C. MATA – L. SORIA, *Marcas y epígrafes sobre contenedores de época ibérica*, dins «Archivo de Prehistoria Levantina», 22 (1997), 297-374.
- M. MAYER – J. VELAZA, *Epigrafía ibérica sobre soportes típicamente romanos*, dins «Actas del V Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica», Salamanca 1993, 667-82.
- P. MORET, *Ibérisation archéologique, ibérisation linguistique: le cas du Bas Aragon*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 273-294.
- O. OLESTI – O. MERCADAL, *La iberització del Pirineu oriental i la filiació ètnica dels Ceretans*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 295-314.
- I. PANOSA, *Catàleg i anàlisi dels epígrafs ibèrics del Vallès Oriental*, dins «Limes», 2 (1992), 57-75.
- I. PANOSA, *Die iberische Schrift im Nordosten der iberischen Halbinsel und ihr sozio-ökonomischer Kontext in der Zeit vom 4. bis 1. Jhd. v. Chr.*, dins «Madriдер Mitteilungen», 34 (1993), 153-160.
- I. PANOSA, *La escritura ibérica en Cataluña y su contexto socioeconómico (siglos V-I a. C.)*, Vitòria 1999.
- I. PANOSA, *Novedades de epigrafía ibérica en Cataluña y algunos aspectos metodológicos*, en F. VILLAR – Mª P. FERNÁNDEZ (eds.), *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio Internacional sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica*, Salamanca 2001, 511-540.
- I. PANOSA, *Algunes reflexions sobre l'epigrafia ibèrica a Catalunya*, dins *Món ibèric als Països Catalans. «XII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (14 i 15 de novembre de 2003)»*, Puigcerdà 2005, 1151-1170.

- J. PERA, *Pervivencia de la lengua ibérica en el siglo I aC. El ejemplo de la ciudad Romana de Iesso (Guissona, Lleida)*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 315-332.
- J. RODRÍGUEZ RAMOS, *Revisión de algunas lecturas de las inscripciones íberas levantinas no monumentales publicadas en los Monumenta Linguarum Hispaniarum*, dins «Pyrenae», 33-34 (2002-03), 365-373.
- C. RUIZ DARASSE, *L'épigraphie ibérique du pays valencien et sa comparaison avec la Catalogne*, dins «Palaeohispanica», 6 (2006), 165-182.
- E. SALVAT, *La tècnica de l'estampillat a l'epigrafia ibèrica i celtibèrica*, dins «Sylloge Epigraphica Barcinonensis», V (2004), 149-171.
- E. SANMARTÍ, *Grecs et Ibères à Emporion. Notes sur la population indigène de l'Empordà et des territoires limitrophes*, dins «Documents d'Archéologie Méridionale 16: Contribution au problème ibérique dans l'Empordà et en Languedoc-Roussillon, Lattes 1992», 19-25.
- J. SANMARTÍ, *La conformación del mundo ibérico septentrional*, dins «Palaeohispanica 5: Actas del IX Coloquio internacional sobre lenguas y culturas paleohispánicas» (2005), 333-360.
- L. SILGO, *Epigrafía ibérica y epigrafía clásica. Algunos aspectos de su relación*, dins «Estudios de lenguas y epigrafía antiguas (E.L.E.A)», 2 (1996), 55-74.
- L. SILGO, *Investigación e investigadores sobre la Lengua Ibérica*, dins «Estudios de lenguas y epigrafía antiguas (E.L.E.A)», 5 (2004), 167-197.
- A. TORIJA, *Algunas consideraciones para el estudio de la epigrafía ibérica sobre vajilla de plata: el cuenco del Alcornocal*, dins «Palaeohispanica», 3 (2003), 167-178.
- J. UNTERMANN, *Inscripciones sepulcrales ibéricas*, dins «Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses», 10 (1986), 111-119.
- J. UNTERMANN, *Quelle langue parlait-on dans l'Hérault pendant l'antiquité?*, dins «RAN», 25 (1992 (=1993)), 19-27.
- J. UNTERMANN, *Anotaciones al estudio de las lenguas prerromanas del Noroeste de la Península Ibérica (1)*, dins *Galicia: da romanidade á xermanización. Problemas históricos e culturais*. «Actas do encontro científico en homenaxe a Fermín Bouza Brey (1901-1973)», Santiago de Compostela 1992, 367-397.
- J. UNTERMANN, *Los plomos ibéricos. Estado actual de su interpretación*, dins «Las lenguas paleohispánicas en su entorno cultural. Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas (E.L.E.A.)», 2 (1996), 75-103.
- J. UNTERMANN, *La frontera entre las lenguas ibérica y celtibérica en las provincias actuales de Zaragoza y Teruel*, dins «Homenaje a Purificación Atrián» (1996).
- J. UNTERMANN, *Über den Umgang mit iberischen Bilinguen*, dins W. SCHINDLER – J. UNTERMANN (eds.), *Grippe, Kamm und Eulenspiegel. Festschrift für Elmar Seebold*, Berlín – Nova York 1999, 349-357.
- J. UNTERMANN, *Die vorrömischen Sprachen der iberischen Halbinsel*, Wiesbaden 2001.

- J. UNTERMANN, *Los vecinos de la lengua ibérica: galos, ligures, tartesios, vascones*, dins «Memoria Seminarios de Filología e Historia (CSIC)» (2003), 9-46.
- J. UNTERMANN, *La lengua ibérica en el País Valenciano*, dins *Món ibèric als Països Catalans*. «XII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (14 i 15 de novembre de 2003)», Puigcerdà 2005, 1135-1150.
- J. UNTERMANN, *La lengua ibérica en el sur de Francia*, dins *Món ibèric als Països Catalans*. «XII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (14 i 15 de novembre de 2003)», Puigcerdà 2005, 1083-1100.
- J. VELAZA, *Sobre algunos aspectos de la falsificación en epigrafía ibérica*, dins «Fortunatae», 3 (1992), 315-325.
- J. VELAZA, *De epigrafía funeraria ibérica*, dins «Estudios de lenguas y epigrafía antiguas (E.L.E.A.)», 2 (1996), 251-282.
- J. VELAZA, *La epigrafía monetar paleobispánica: breve estado de la cuestión*, dins «II Curs d'Història monetària d'Hispania, La moneda en la societat ibèrica, Barcelona 26-27 de novembre de 1998», Barcelona 1998, 67-84.
- J. VELAZA, *En torno a la tradición manuscrita de la epigrafía ibérica: MLH III F.3.3. y el manuscrito de Dempere*, dins «Epigrafies. Homenatge a Josep Corell, SPhV», 5, 2 (2001), 235-239.
- J. VELAZA, *Et Palaeohispanica scripta manent: la epigrafía romana como modelo de las epigrafías paleobispánicas*, dins *Scripta manent. La memòria escrita dels romans*, Barcelona 2002, 52-65.
- J. VELAZA, *La epigrafía ibérica emporitana: bases para una reconsideración*, dins «Palaeohispanica», 3 (2003), 179-192.
- Leandre VILLARONGA, *Corpus Nummuum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid 1994.
- Leandre VILLARONGA, *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, Barcelona 1998.

Posem punt i esperem que sigui seguit. Les pàgines anteriors han donat una idea del treball actualment posat en la descoberta de noves inscripcions i sobretot a desxifrar llur significat. Esperem que es vagi enriquint el corpus d'inscripcions i que prest tinguem la satisfacció d'haver trobat la clau per a la intel·ligència dels textos.